荣获第一、七、八、九届“新疆期刊奖”

1-7-8-9-نۆۋەتلىك «شىنجاڭ ژۇرنال مۇكاپاتى» غا ئېرىشكەن ژۇرنال

شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ژۇرنىلى

新疆社会科学

1

2016

ISSN 1002-9052

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق ئىجتىمائىي پەنلەر
ئاكادېمىيە سىنىڭ نەشرىياتى

شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى

2016 ـ يىللىق 1 ـ سان
(ئومۇمىي 138 ـ سان)

شىنجاڭ تەتقىقاتى

پەسىللىك ئۇنىۋېرسال ئىلمىي ژۇرنال

2016 ـ يىللىق 1 ـ سان

(ئومۇمىي 138 ـ سان)

ھەر پەسىلنىڭ 1 ـ ئېيىنىڭ 30 ـ كۈنى نەشردىن چىقىدۇ

بۇ سانىدا

جەمئىيەتشۇناسلىق تەتقىقاتى

شىنجاڭنىڭ دۆلىتىمىز بىخەتەرلىكى ۋە تەرەققىيات ئىستراتېگىيەلىك ئۆمۈميلىقىدىكى ئورنى..... جاۋ يى، جاۋ جىنبىڭ 1

يېپەك يولى ئىقتىساد بەلبېغى بەرپا قىلىش داۋامىدىكى مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش ئىستراتېگىيەسى توغرىسىدا تەتقىقات..... جاۋ تىەن 13

ئۆزبېكلەردە ئاتا ۋە پەرزەنتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتلەرنىڭ راۋاجى..... بەرنا ئۇبەيدۇللايېۋا 22

پەلسەپە تەتقىقاتى

شىنجاڭدا فارابىشۇناسلىق تەتقىقاتىغا نەزەر..... بەختىگۈل ئىمام 30

«بابۇرنامە»دە ئىپادىلەنگەن تارىخى ماتېرىيالىستىك قاراش توغرىسىدا..... بۇئايشەم ھاجى 35

فولكلور تەتقىقاتى

ئۇيغۇرلاردىكى لەقەم ئاتالغۇسى ۋە ئۇلارنىڭ رولى توغرىسىدا ..... تۇرسۇنجان بەختى داۋاكۆل 42

يېپەك يولى ۋە ئەتلەسچىلىك..... يالقۇن تۇرسۇننىياز 54

ئۇيغۇرلاردىكى ئايۋانلىق تۇرالغۇ توغرىسىدا..... ئابدۇشۇكۇر مەخسۇت 62

مەدەنىيەت تەتقىقاتى

ئۇيغۇرلارنىڭ بەزى ئەنئەنىۋى ئادەتلىرى توغرىسىدا..... ئابدۇرازاق سايىم 68

ھازىرقى زامان تاراتقۇلىرىنىڭ ئۇيغۇر تىلىغا كۆرسەتكەن تەسىرى..... ئېزىز ھەسەن 73

تارىخ تەتقىقاتى

ئۇچ ۋىلايەت ئىنقىلابى دەۋرىدىكى يۇلتۇز ناھىيەسى توغرىسىدا..... غالىب بارات ئەرك 79

باش مۇھەررىر: ئابدۇرازاق سايىم

مۇئاۋىن مەسئۇل مۇھەررىر: مۇھەممەدجان مۆمىن

بۇ سانىنىڭ ئىجرائىي مۇھەررىرى: ماھىنۇر يۇنۇس

«دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»تىكى «تۈرك» ۋە «ئۇيغۇر» كەلىمىسى توغرىسىدا..... ئەخمەت مۆمىن تارىمى 90

«دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»تىكى ھەربىي ئىشلارغا دائىر مەلۇماتلار..... يۈسۈپجان ياسىن 97

تىلشۇناسلىق تەتقىقاتى

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدىكى باش كېلىشكە ھۆكۈم قىلىش توغرىسىدا..... توختى نۇر 107

جۇڭگو تاجىكلىرىنىڭ سەرىقۇل تىلى ۋە تاجىك ئەدەبىي تىلىدا ئورتاق قوللىنىلىدىغان بەزى سۆزلۈكلەر توغرىسىدا..... زەمىر سەئدۇللازادە، خۇرشىد كەبىروف 113

ئالتۇن ئوردا خانلىقى ھۆكۈمدارى توقتامىشنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى يارلىقى توغرىسىدا..... تۇرسۇنجان ئىمىن 117

چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى ھەققىدە يېزىلغان كىتابلار توغرىسىدا..... ئوسمان جۇمە 125

شانلىق نەتىجە

ش ئۇ ئا ر ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى تىل تەتقىقات ئىنستىتۇتىنىڭ ئۇيغۇر تىلى تەتقىقات ئەھۋالى..... كۆرەش تاھىر 131

ئەدەبىيات تەتقىقاتى

«بىزنىڭ كوچىنىڭ باللىرى» ناملىق ھېكايىلەر توپلىمى توغرىسىدا..... ئەركىن داۋۇت ئوغۇز 137

ئۇيغۇر يېڭى شېئىرىيىتىدە جىنسىيەت ئېتىمى..... ئابدۇۋۇلى ئەيسا ۋاپايى 144

ئەلشىر نەۋائىينىڭ سەنئەت ئىجادىيىتىدىكى يېڭىلىقلىرى..... ئالىمجان ھاۋۇز 151

《新疆社会科学》维吾尔文版

目 录

总 编：阿布都热扎克·沙依木
副主编：买买提·莫明

社会学研究

新疆在国家安全与发展战略全局中的地位…… 赵毅、赵继峰 1
共建丝绸之路经济带的文化交流战略研究 ……赵天 13
乌孜别克族父子关系研究…… 拜尔娜·吾拜杜拉耶娃 22

哲学研究

新疆法拉比研究概况…… 拜合提古丽·依马木 30
浅析《巴布尔回忆录》中的唯物史观…… 布阿衣夏木·阿吉 35

民俗研究

试论维吾尔人的绰号及其作用 ……吐尔逊江·拜合提 42
丝绸之路与艾德莱斯绸…… 亚力坤·吐松尼牙孜 54
浅谈维吾尔族阿以旺式住宅…… 阿不都许克尔·马合苏提 62

文化研究

论维吾尔族的一些传统习俗…… 阿布都热扎克·沙依木 68
现代传媒对维吾尔族语言的影响…… 艾则孜·艾山 73

历史研究

浅谈三区革命政府建置的裕勒都斯县…… 阿力甫·巴拉提 79
《突厥语大词典》中有关“突厥”“回鹘”的记载…… 艾合买提江·木明 90
《突厥语大词典》中有关军事的记载…… 玉素甫江·亚森 97

语言研究

如何判断现代维吾尔语的主格…… 托合体·努尔 107
中国色勒库尔塔吉克语与塔吉克族书面语中共用词汇的对比研究……
…… 扎米尔·赛杜拉、胡尔西迪·凯比罗夫 113
金帐汗国可汗脱达迷失的回鹘文圣旨研究…… 吐送江·依明 117
察合台维吾尔语著作简介…… 吾斯曼·居买 125

学术成就

新疆社会科学院语言研究所维吾尔语研究概述…… 库来西·塔依尔 131

文学研究

《我们巷的孩子》的语言特点 ……艾尔肯·达吾提 137
维吾尔新诗歌中的“性”话语…… 阿卜杜外力·艾萨 144
艾力希尔·纳瓦依的艺术创作特点 ……阿力木江·阿吾孜 151

本期执行编辑：玛依努尔·玉奴斯

ئالتۇن ئوردا خانلىقى ھۆكۈمدارى توقتامىشنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى يارلىقى توغرىسىدا

تۇرسۇنجان ئىمىن

(غەربىي شىمال مىللەتلەر ئۇنىۋېرسىتېتى ئۇيغۇر تىل-مەدەنىيىتى ئىنستىتۇتىدىن)

مۇھىم مەزمۇنى: پولشانىڭ پايتەختى ۋارشاۋاغا جايلاشقان پولشا مەركىزىي ئارخىپخانىسىدا قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى بىر پارچە يارلىق ساقلىنىۋاتقان بولۇپ، بۇ يارلىق ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ 1378~1399-يىللاردا تەختتە ئولتۇرغان ھۆكۈمدارى توقتامىش تەرىپىدىن 1393-يىلى پولشا-لىتىۋانىيە پادىشاھى يوغايلاغا يېزىلغان. يارلىق 25 قۇردىن تەركىب تاپقان بولۇپ، ئالتۇن ئوردىسىنىڭ مۆھۈرى بېسىلغان. بۇ ماقالىدە يارلىقنىڭ مەزمۇنى ۋە تىل ئالاھىدىلىكى ھەققىدە قىسقىچە تەھلىل يۈرگۈزۈلدى.

ئاچقۇچلۇق سۆزلەر: ئالتۇن ئوردا خانلىقى؛ توقتامىش؛ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى؛ يارلىق

توقتامىشنىڭ قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى بۇ يارلىقى ھىجرىيە 795-يىلى (ميلادىيە 1393-يىلى) پولشا-لىتىۋانىيە پادىشاھى يوغايلاغا يېزىلغان. يارلىق جەمئىي 25 قۇر، 23-قۇردىن 25-قۇرغىچە بولغان ئارىلىقتا يارلىق يېزىلغان يىل خاتىرىلەنگەن. يارلىق ھازىر پولشا تارىخىي ھۆججەتلەر مەركىزىي ئارخىپخانىسى تېرە قەغەز ھۆججەتلەر بۆلۈمىدە ساقلىنىۋاتىدۇ. نومۇرى: 5162①.

توقتامىش (1405~؟) ئالتۇن ئوردا خانلىقى (قىپچاق خانلىقى دەپمۇ ئاتىلىدۇ) نىڭ 1378-1399-يىللىرىدىكى ھۆكۈمدارى بولۇپ، ئاق ئوردا خانلىقىنىڭ ئەڭ ئاخىرقى پادىشاھى چىڭگىزخانىنىڭ چوڭ نەۋرىسى ئوردا خانىنىڭ ئەۋلادىدۇر. توقتامىش 1376-يىلى تارىخ سەھنىسىدە پەيدا بولغان، ئەينى ۋاقىتتا ئۇ ئاق ئوردا خانلىقىنىڭ پادىشاھى تاغىسى ئۇرۇسخاننى يوقاتماقچى بولۇپ، بىر نەچچە قېتىم پېڭىلىپ ماۋرائۇننەھر رايونىغا قېچىپ كەتكەن. كېيىن تېمۇر②نىڭ ياردىمىگە ئېرىشىپ ئاق ئوردا خانلىقىنىڭ پادىشاھى بولغان ۋە ئوتراز شەھرىنى ئىگىلىگەن، 1382-يىلى قازاننى ئىگىلىگەن. ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ پادىشاھى ماماينى (1335~1382) ۋە رۇس كېنەزلىكىنى يېڭىپ، كۆك ئوردا خانلىقى ۋە ئاق ئوردا خانلىقىنى بىرلەشتۇرۇپ، ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ تېررىتورىيەسىنى بالقاشتىن قىرىمغىچە بولغان ئارىلىقتىكى كېڭەيتكەن، كېيىنكى ۋاقىتلاردا تېمۇردىن يۈز ئۆرىگەن. 1385-يىلى مەملۇك خانلىقى③ بىلەن ھەمكارلىششى ئۇچۇن، ئۇلارغا ئەلچى ئەۋەتكەن. شۇ يىلى بەش تۈمەن قوشۇن بىلەن ئىلكخانىلار دۆلتى④ گە ھۇجۇم قىلىپ تەبرىزنى ئىگىلىگەن، كاۋكازدىكى ئەرمىنىيە رايونىنى تالان-تاراج قىلغان. 1385-يىلى توقتامىش ماۋرائۇننەھرگە بۆسۈپ كىرىپ، بۇخارانىڭ يېتىپ بارغان. 1386~1387-يىللىرى داغىستان ۋە ماۋرائۇننەھر رايونلىرىغا قايتا ھۇجۇم قىلىپ

① Archiwum GlÓwne akt dawnych, (Central Archives of Historical Record,Warsaw), Zbiór Dokumentów Pergaminowych (Collection of Parchment Documents).

② تېمۇر ياكى تېمۇرلەڭ (1320~1405): تېمۇرىيلەر ئىمپېراتورلۇقىنىڭ ھۆكۈمدارى.

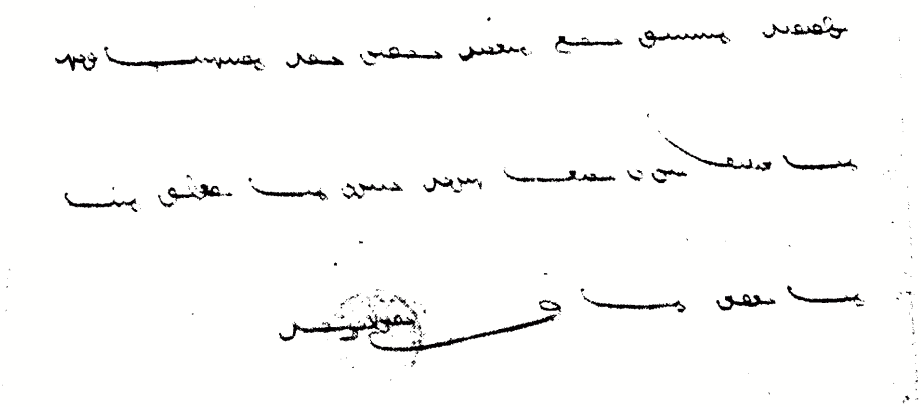
③ مەملۇك خانلىقى (1250~1517): ئەسىرگە چۈشكەن تۈرك-قىپچاق قۇل ئەسكەرلەر تەرىپىدىن مىسىردا قۇرۇلغان خانلىق.

④ ئىلكخانىلار (1256~1353): 1256-يىلى چىڭگىزخانىنىڭ نەۋرىسى ھىلاكۇ تەرىپىدىن ئىراندا قۇرۇلغان خانلىق.

كىرگەن. ئاشۇ يىللاردا تېمۇر ئەرەبىستانىدىكى ۋە پېرسىيەلەرنى تېمۇرىيلارنىڭ تېررىتورىيەسىگە كىرگۈزۈشكە ئۇرۇنۇۋاتقان بولغاچقا، توقتامىش تېمۇرنىڭ قايتارما زەربىسىگە ئۇچرىغان.

1394 ـ يىلى توقتامىش كافكاز رايونىغا قايتا ھۇجۇم قىلىپ، شىرۋان ۋە دەربەند رايونلىرىدا بۇلاڭ ـ تالاڭ ئېلىپ بارغان. تېمۇر 1395 ـ يىلى 2 ـ ئايدا داغستانغا يۈرۈش قىلغان. 4 ـ ئايدا تېرەك دەريا سىغىچە يېتىپ بارغان. 1395 ـ يىلى 4 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى تېمۇرىيلار بىلەن ئالتۇن ئوردا خانلىقى ئارىسىدىكى ئۇرۇش باشلانغان. شۇ قېتىملىق ئۇرۇشتا ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ پايتەختى سارايچىك① تېمۇرىيلار تەرىپىدىن بەربات قىلىنغان. تېمۇرىيلار قوشۇنى توقتامىشنى ۋولگا دەريا سىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىنىغىچە قوغلاپ بارغان. تېمۇر ئۇرۇسخانىنىڭ ئوغلىغا ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ تەختىنى ئەسلىگە كەلتۈرۈشكە بۇيرۇق قىلغان. تېمۇر قوشۇنى رىيازان② غىچە بېرىپ يانغان. توقتامىش كېيىن ئۇكرائىنىيەگە قېچىپ كەتكەن، لىتۋانىيە بۇيۇك كىنەزى توفت ئۇنى قانات ئاستىغا ئالغان. 1399 ـ يىلى توقتامىش ۋورلىسكا دەريا ۋادىسى③ دا تېمۇر قوتلۇق ۋە ئۆدىگەي بىلەن ئۇرۇش قىلغان. 1405 ـ يىلى ئۇرۇشتا يېڭىلىپ ئۆدۈگەي تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن. 15 ـ ئەسىرگە كەلگەندە ئالتۇن ئوردا خانلىقى قازان خانلىقى، ئاستراخان خانلىقى ۋە قىرىم خانلىقى قاتارلىق خانلىقلارغا پارچىلىنىپ كەتكەن.

1. يارلىق توغرىسىدا

يارلىقنىڭ 23~25 قۇرلىرىدىكى مەزمۇنغا ئاساسلانغاندا، يارلىق ھىجرىيە 795 ـ يىلى رەجەپ ئېيىنىڭ 8 ـ كۈنى (مىلادىيە 1393 ـ يىلى 5 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى) ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ ئوردىسىدا يېزىلغان. توقتامىشنىڭ يارلىقى پولشا دۆلەتلىك ئارخىپخانىسىدا بايقالغان، پولشا ـ لىتۋانىيە ئىتتىپاقى پارچىلانغاندىن كېيىن، موسكۋاغا ئېلىپ كېلىنگەن. يارلىق توغرىسىدا ئەڭ بۇرۇن تەتقىقات ئېلىپ بارغان تەتقىقاتچى ئوبولېنسكى بولۇپ، ئۇ سوۋېت ئىتتىپاقى دىپلوماتىيە مىنىستىرلىقى ئارخىپخانىسىدا يارلىقنى تېپىۋېلىپ، 1850 ـ يىلى «توقتامىشنىڭ يوغايلاغا يازغان يارلىقى» (Yarlik hana zolotoy ordi tohtamisa kpolskomu) نامىلىق ماقالىسىنى ئېلان قىلغان. يارلىق كېيىن پولشاغا قايتۇرۇپ كېلىنگەن، ھازىر پولشا دۆلەتلىك كۈتۈپخانىسىدا ساقلىنىۋاتىدۇ. تۈركىيەلىك تەتقىقاتچى مەلەك ئايشە ئۆزىيەتگىن 1996 ـ

① سارايچىك: رۇسىيەنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى ۋولگا دەريا سى بويىغا جايلاشقان ئاستراخان شەھىرىگە توغرا كېلىدۇ.
② رىيازان: رۇسىيەنىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى شەھەر.
③ ۋورلىسكا دەريا سى: رۇسىيە ۋە ئۇكرائىنىيەدىن كېيىن ئۈچىنچى دەريا.

سى نەشر قىلدۇرغان «ئالتۇن ئوردا خانلىقى، قىرىم خانلىقى ۋە قازان رايونىدا بايقالغان يارلىقلار ۋە مۇججەللەرنىڭ تىلى ئالاھىدىلىكى توغرىسىدا تەتقىقات» ناملىق كىتابىدا ئالتۇن ئوردا خانلىقى. قىرىم خانلىقىغا ئائىت يارلىقلار قاتارىدا بۇ يارلىقنى تونۇشتۇرغان.
تىرانسلىتىراتسىيەسى:

twdtwq t'q'qw yyl t'ryq yyty ywz twqs'n bys
t' r'c'p "y-y-nynk s'kyz y'nky-t' 'wrdw t'n
t' 'rwr-t' pytydymyz

تىرانسكرىپسىيەسى:

tut(t)uq taqaγu yïl tarïx yeti yüz toqsan beštä
räjäp ayïnïng säkiz yangïta ordu tan
-ta ärürtä bitidimiz.

يەشمىسى: توخۇ يىلى تارىخ 795-تە رەجەپ (ھىجرىيە كالېندارى 7-ئاي) ئېيىنىڭ 8-كۈنى ئوردىدا پۈتۈلدى.

يارلىقتا توقتامىشنىڭ تەختكە ئولتۇرغانلىقى سەۋەبىدىن يوغايلاغا يارلىق ئەۋەتكەنلىكى، بىر يىل ئاۋۋال شاھزادىلەر ئارىسىدا يۈز بەرگەن بەزى سۈركىلىشلەرنىڭ جەريانى سۆزلەنگەن. ئەڭ ئاخىرىدا، يوغايلانىڭ توقتامىشقا قارشىلىق جايلارنىڭ باج-سېلىقىنى ۋاقتىدا تاپشۇرۇشى ئېيتىلغان.

2. يارلىقنىڭ تىرانسلىتىراتسىيەسى

1. twqd'mys swz wm
2. y'q'yl-'-q'
3. 'wlwq 'wrwnq-' 'wltwrq'n 'rk'y-yn
4. "nkl'du qwdlw pwq-' "s'n p'sly 'ylcy
5. -l'r 'yydwk "rty s'n t'qy k'l'cynk-ny
6. pyz-k' 'yydynk 'rty pwrwnqy yyl p'kpwl't qwc'm'dyn
7. p'sly pyr n'c' 'wql'n-l'r p'kys twrdwc'q pyrdy
8. t'wwt p'sly p'kl'r 'dwkw "dlyq kysyny tmyr-k' 'ldyr-
9. tyn cyq'rwp 'ymys-l'r 'wl tyl pyrl-' k'lty 'rty
10. "l'r-nynk "l-' kwnkwl pyl-' tyl 'ynyp 'yl qyry-qynq'
11. yt' k'lk'n-t' "nkl'p yyqylyp s'ncys-m'q-'
12. twrq'n-t' 'wl y'm'n kysy-l'r pwrwn t'py'k'n
13. t'n 'yl t'rtyp 'wl 'ys t'qy 'wl c'qly pwlq'n 'rk'y-y 'wl 'rty
14. t'nkry pyz-ny y'rlyq'p twsm'n-lyq qylq'n p'kpwl't qwcmydyn
15. p'kys twrdy-c'q pyrty t'wwt p'sly 'wql'n-l'r p'kl'rny
16. mwnkq'l-ty 'mty pw y'qwny "nkl'dw "s'n twlw qwc' p'sly
17. 'ylcy-l'r-ny 'ydwk 'mty t'qy pwlz-'
18. pyz-k' p'q'r 'yl-l'r nynk cyqys-l'ryn cyq'rwp p'rq'n
19. 'ylcy-l'r-k' pyrkyl q'syn'-q' tkwrz-wn-l'r p'z-'
20. pwrwnqy ywswnc' p'syrk'n 'wrd'q-l'rnynk ywrws
21. swnk-l'r 'wlwq 'wlwz-nynk twrws-ynq-' t'qy y'qsy
22. sy 'wl pwlq'y typ 'ldwn nys'n-lyq yrlyq
23. twdtwq t'q'qw yyl t'ryq yyty ywz twqs'n bys

24. t' r'c'p "y-y-nynk s'kyz y'nky-t' 'wrdw t'n
25. t' 'rwr-t' pytydymyz

تىرانسكرىپسىيەسى:

1. toqtamïš sözüm
2. yaγaylaqa
3. uluγ orunγa olturγan ärgäyin
4. anglatu qutlu buqa hasan bašlï elči
5. -lär iydük ärti sän taqï käläčingni
6. bizgä iyding ärti burunqï yïl bägbolat xojamïdïn
7. bašlï bir näčä oγlanlar bägiš turdučaq berdi
8. dawut bašlï bäglär ädügü atlïγ kišini t(ä)mirgä aldïr-
9. -tïn čïqarup iymišlär ol til birlä kälti ärti
10. alarnïng ala köngül bilä til inip el qïrïγïnγa
11. y(e)tä kälgändä anglap yïγïlïp sančïšmaγa
12. turγanta ol yaman kišilär burun täbirägän-
13. -tän el tartïp ol iš taqï ol čaqlï bolγan ärgäyi ol ärti
14. tängri bizni yarlïqap dušmanlïγ qïlγan bägbolat xojamïdïn
15. bägiš turdïčaq berdi dawut bašli oγlanlar bäglärni
16. mungqaltï amtï bu yaγunï anglatu hasan tulu xoja bašlï
17. elčilärni iydük amtï taqï bolsa
18. bizgä baqar ellärning čïqïšlarïn čïqarup barγan
19. elčilärgä bergil xazïnaγa tägürsünlär basa
20. burunqï yosunča bazirgan ortaqlarnïng taqï yürüš-
21. -sünglär uluγ ulusnïng turušïγa taqï yaxšï-
22. -sï ol bolγay tep altun nišanlïγ y(a)rlïq
23. tut(t)uq taqaγu yïl tarïx yeti yüz toqsan beš
24. -tä räjäp ayïnïng säkiz yangïta ordu tän-
25. -tä ärürtä bitidimiz.

يەشمىسى: 1. توقتامىش سۆزۈم 2. يوغايلاغا 3. ساڭا ئۇلۇغ تەختكە ئولتۇرغانلىقىمنى ئېيتىپ 4. قۇتلۇ بۇقا ۋە ھەسەن ئاتلىق ئىككى ئەلچىنى ئەۋەتكەن ئىدۇق، 5. سەنمۇ بىزگە ئەلچى ئەۋەتكەن ئىدىڭ. 6. ئۆتكەن يىلى بەگپولات، خوجامىدىن 7. باشلىق بىر قانچە شاھزادە ۋە تۇردىچاق بەردى، 8. داۋۇت باشلىق بىر قانچە بەگلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئەدىگۈ ئاتلىق 9. بىرسىنى تېمۇرنىڭ يېنىغا ئەۋەتىپتۇ. ئۇ تېمۇرنىڭ خېتىنى ئېلىپ كەپتۇ. 10. ئۇلارنىڭ ئالا كۆڭۈل بىلەن ۋەدىسىنى بۇزۇپ بىزنىڭ چېگرىغا 11. كەلگەنلىكىنى ئاڭلاپ قوشۇننى يىغىپ، ئۇرۇشقا 12. ئاتلىناي دېگەندە، ئۇ يامان نىيەتلىك كىشىلەر ۋاز كېچىشتى. 13. شۇڭا، بۇ ئىش شۇ يەردە ئاياغلاشتى. 14. تەڭرى بىزنى پاناھىدا ساقلاپ، بىز بىلەن قارشىلاشقان بەگپولات، خوجامىدىن 15. بېگىش، تۇردىچاق بەردى باشلىق بىر قانچە شاھزادە ۋە بەگلەر قېينىچىلىققا يولۇقتى. 16. ھازىر ساڭا دۈشمەنلەرنىڭ قىلمىش-ئەتمىشلىرىنى يەتكۈزۈش ئۈچۈن، ساڭا ھەسەن تۇلۇ خوجا باشلىق 17. ئەلچىلەرنى ئەۋەتتىم. 18. ئەمدى سەن، بىزگە قاراشلىق رايونلارنىڭ چىقىملىرىنى توپلاپ، 19. بارغان ئەلچىلەرگە بەرگىن، ئۇلار خەزىنىگە يەتكۈزسۇن، كېيىن 20. كارۋانلار بۇرۇنقى قائىدە بويىچە ئەركىن 21. يۈرۈشسۇن. شۇندىلا بۇيۇك دۆلىتىمىز كۈنسېرى تەرەققىي تاپىدۇ. 22. بۇ ئەڭ ياخشى قانۇن. شۇڭا، ساڭا 23. ئالتۇن مۆھۈرلۈك يارلىقنى يازدۇق. توخۇ يىلى ھىجرىيە 798-يىلى

24. رەجەپ ئېيىنىڭ 8-كۈنى ئوردىدا 25. پۈتۈلدى.

3. يارلىقنىڭ تىل ئالاھىدىلىكى

قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئۇيغۇرلارنىڭ 9-ئەسىردىن 15-ئەسىرگىچە قەدىمكى تۈرك-رۇنىك يېزىقىدىن كېيىن چاغاتاي يېزىقى ئومۇملاشقىچە بولغان ئارىلىقتا قوللانغان يېزىقى بولۇپ، ئەڭ دەسلەپ شىنجاڭ، دۇنخۇاڭ قاتارلىق رايونلاردا قوللىنىلغان. موڭغۇل ئىستېلاسىدىن كېيىن، موڭغۇللار قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى ئاساسىدا موڭغۇل تىلىنى خاتىرىلىگەن. ئەرەب ئېلىپبەسى ئاساسىدىكى چاغاتاي يېزىقى ئومۇملاشقان دەۋرلەردە، تېمۇرىيلار ۋە ئالتۇن ئوردا خانلىقىدىمۇ يارلىق ۋە بەزى ھۆججەتلەر قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان. توقتامىش يارلىقىدىن باشقا، قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان يارلىقلاردىن تېمۇر قۇتلۇق يارلىقى (1397-يىلى) مۇ بار.

يارلىقتىكى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا ھېچقانداق ئالاھىدە بەلگىلەر قوللىنىلمىغان. يارلىقتا ئىشلىتىلگەن قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى تېمۇرىيلەر سۇلالىسى، ئالتۇن ئوردا خانلىقى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيادا تارقالغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىغا ئوخشاپ كېتىدۇ. لېكىن، تۇرپان ۋە دۇنخۇاڭ رايونىدىن تېپىلغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى يادىكارلىقلاردىن پەرقلىنىدۇ. يېزىقتا قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ كېيىنكى دەۋرلەردىكى ئالاھىدىلىكلىرى روشەن ئەكس ئەتكەن. مەسىلەن: ت ۋە د، س ۋە ز تاۋۇشلىرى ئالماشتۇرۇلۇپ قوللىنىلغان. سۆز بېشىدىكى ئو ۋە ئۇ، ئۆ ۋە ئۈ، س ۋە ش تاۋۇشلىرى يېزىقتا پەرقلەندۈرۈلمىگەن. ھ، ق ۋە غ، خ تاۋۇشلىرى ئۇچۇن تاق چېكىت يېكى قوش چېكىت ئىشلىتىلمىگەن. ن تاۋۇشى ئۇچۇن بۇرۇنقى يادىكارلىقلاردا سۆز ئوتتۇرىسىدا كېلىدىغان ئا ۋە ئە ئىشلىتىلگەن بولۇپ، يارلىقتا ن ئۇچۇن كېيىنكى دەۋرلەردىكى قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىغا ئوخشاش، ئەلىف يەنى ئا ۋە ئە تاق چېكىت قويۇش ئارقىلىق ئىپادىلەنگەن.

يارلىقتا a, ä, ï, i, o, u, ö, ü, e قاتارلىق توققۇز سوزۇق تاۋۇش بار. تىل ئالاھىدىلىكى جەھەتتە 14~15-ئەسىرلەردىكى قىپچاق تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكى روشەن ئەكس ئەتكەن. مەسىلەن: ياغى ~ ياغۇ، چىقارىپ ~ چىقارۇپ، قەدىمكى تۈرك تىلىدا سۆزنىڭ ئاخىرقى بوغۇمىدا كېلىدىغان لەۋلەشمىگەن سوزۇق تاۋۇشلار لەۋلىشىشكە باشلىغان. قەدىمكى تۈرك-ئۇيغۇر تىلى ۋە چاغاتاي تىلىنى ئايرىشتىكى مۇھىم ئۆلچەملەرنىڭ بىرى بولغان سۆز ئوتتۇرىسى ۋە سۆز ئاخىرىدىكى د تاۋۇشى ز غا ئۆزگىرىشنى ئاياغلاشتۇرۇپ، ي غا ئۆزگىرىشنى تاماملىغان①. قەدىمكى تۈرك-ئۇيغۇر تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنىمۇ ساقلاپ قالغان.

تۈركىي خەلقلەر ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن، لۇغەت تەركىبىدە ئەرەب-پارسچە كىرمە سۆزلەر، موڭغۇل ئىستېلاسىدىن كېيىن موڭغۇلچە كىرمە سۆزلەر پەيدا بولۇشقا باشلىغان بولۇپ، كېيىنكى دەۋرلەرگە ئائىت ۋەسىقىلەردىكى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلى ۋە دەسلەپكى دەۋرلەردىكى چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىدا كۆرۈلگىنىگە ئوخشاش، توقتامىش يارلىقىدىمۇ ئەرەبچە، پارسچە ۋە موڭغۇلچە كىرمە سۆزلەر قوللىنىلغان. مەسىلەن، يارلىقتا موڭغۇلچە كىرمە سۆزلەردىن yosun (قائىدە-يوسۇن)، aq (ۋاقىت) قاتارلىقلار؛ پارسچە كىرمە سۆزلەردىن dušman (دۇشمەن)، nišan (نىشان)، bazirgan (كارۋان) قاتارلىقلار؛ ئەرەبچە كىرمە سۆزلەردىن rājāp (رەجەپ ئېيى)، xazina (خەزىنە) قاتارلىقلار ئۇچرايدۇ.

يارلىقنىڭ تىل ئالاھىدىلىكىنى تۆۋەندىكىدەك كۆرسىتىپ بېرىشكە بولىدۇ.

① قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى سۆز ئوتتۇرىسى ۋە سۆز ئايىقىدا كېلىدىغان د تاۋۇشى د ~ ذ ~ ز ~ ي غا ئۆزگىرىش جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەن بولۇپ، ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا د تاۋۇشىنىڭ ئۆزگىرىشى تۆۋەندىكىدەك 4 خىل بولىدۇ. 1. د~ ذ ~ ز ~ ي: مەسىلەن، ئادىغىر ~ ئاذغىر ~ ئازغىر ~ ئايغىر؛ تود- ~ تۇذ - ~ توز- ~ توي- تويماق؛ 2. د ~ گ: مەسىلەن : كەدىز ~ كېگىز؛ 3. د ~ د: ئاداققىچە، قۇدۇق؛ 4. د ~ ذ ~ ز . ئەدگۈ ~ ئەذگۈ ~ ئەزگۈ ~ ئىزگۈ؛ ھازىرقى زامان تۈركىي تىللاردا د تاۋۇشىنىڭ ئۆزگىرىشى پەرقلىق بولىدۇ. بۇ، تۈركىي تىللارنى تۈرگە ئايرىشتىكى مۇھىم ئۆلچەملەرنىڭ بىرى ھېسابلا...

1) قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا سۆز ئوتتۇرىسى ۋە ئاخىرىدا كېلىدىغان د تاۋۇشى د دىن ذ، ز، ي لارغا ئۆزگىرىش جەريانىنى باشتىن كەچۈرگەن بولۇپ، يازما قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى د تاۋۇشى ئاللىقاچان ي غا ئالماشقان. قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى -id (ئەۋەتمەك) پېئىلى يازما -iy شەكلىدە كەلگەن. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا -id پېئىلى دەسلەپ -iy گە، كېيىن -iy bär گە ئۆزگىرىپ، ھازىر ئەۋەتمەك شەكلىگە كەلگەن.

2) قىپچاق تىلىنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىدىن بىرى بولغان سۆزنىڭ كېيىنكى بوغۇمىدا سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ لەۋلىشىش ھادىسىسى كۆرۈلگەن. مەسىلەن، قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى yaγï (دۇشمەن) ۋە ïqarïp (چىقىرىپ) يازما ïqarup ، yaγu شەكلىدە كەلگەن.

3) پېئىلنىڭ III شەخس بۇيرۇق تەلەپ مەيلى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى -kil/-gil/-qïl/-γïl شەكلىنى ساقلاپ قالغان. مەسىلەن: bärgil بەرگىن. ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىدا، -غىن، -قىن، -گىن، -كىن.

4) پېئىلنىڭ ئۆتكەن زامان I شەخس كۆپلۈك شەكلى قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدىكى -dimiz ئىشلىتىلگەن بولۇپ، چاغاتاي تىلىدىن باشلاپ كۆرۈلۈشكە باشلىغان -dük شەكلىمۇ قوللىنىلغان. مەسىلەن: bitidimiz يازدۇق، iydük ئەۋەتتۇق.

5) يازما چېتىلما رەۋىشداش قوشۇمچىسى -ip/-ïp/-up/-üp ۋە ئا لىق رەۋىشداش -u/-ü/-a/-ä نىڭ ئىككىلىسى ئۇچرايدۇ. yetä يېتىپ، anglap ئاڭلاپ.

6) ئۆتكەن زاماننى بىلدۈرىدىغان سۈيەتداش قوشۇمچىسى -GAN ۋە -MIŠ نىڭ ئىككىلا خىل شەكلى ئۇچرايدۇ. مەسىلەن: iymišlär ئەۋەتىپتۇ kälgän كەلگەن.

7) قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەردە، بولۇپمۇ بۇددا دىنىغا ئائىت ئەسەرلىرىدە ئۇچرايدىغان ئاينىنىڭ دەسلەپكى 10 كۈنىنى ئىپادىلەشتە قوللىنىلىدىغان yangï سۆزى ساقلىنىپ قالغان. säkiz yangïta ئاينىڭ 8- كۈنى.

8) قەدىمكى تۈرك-ئۇيغۇر تىلىدىكى تىركەلمە birlä ۋە bilä شەكلى ساقلىنىپ قالغان. كېيىنكى دەۋردىكى ئەسەرلەردە bilän شەكلى ئۇچرايدۇ.

9) قەدىمكى تۈرك-ئۇيغۇر تىلىدىكى چۈشۈم كېلىش قوشۇمچىسى كۆپ ۋاريانتلىق -IG نىڭ ئورنىنى -NI-ۋە -IN (-نى) ئىگىلەشكە باشلىغان.

10) يۆنىلىش كېلىش قوشۇمچىسى قەدىمكى تۈرك-ئۇيغۇر تىلىدىكى -GARU دىن -GA غا ئۆزگىرىشىنى تاماملىغان.

11) پېئىلنىڭ شەرت مەيلى قوشۇمچىسى قەدىمكى تۈرك-ئۇيغۇر تىلىدىكى -SAR دىن -SA غا ئۆزگەرگەن. مەسىلەن: bolsa بولسا.

12) ئىسىمنىڭ كۆپلۈك قوشۇمچىسى ھازىرقى قىپچاق تىللىرىدىكىدەك كۆپ ۋاريانتلىق بولماستىن، قەدىمكى تۈرك-ئۇيغۇر تىلىدىكى -lar/-lär شەكلىدە بولغان.

13) قەدىمكى تۈرك-ئۇيغۇر تىلىدا دائىم ئىشلىتىلىدىغان taqï , basa قاتارلىق رەۋىشلەر ئىزچىل قوللىنىلغان.

14) يازما قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەردەك يىللارنى مۇچەل ئارقىلىق ئاتاش ئۇسۇلى ساقلىنىپ قالغان. مەسىلەن: taqaγu yïl tarïx yeti yüz toqsan beštä (توخۇ يىلى تارىخ يەتتە يۈز توقسان بەشتە)

4. سۆزلۈك

angla-	(پېئىل) ئاڭلا-
anglat-	(پېئىل) ئاڭلات-
at	(ئىسىم) ئىسىم
atlïγ	(سۈيەت) ئاتلىق

altun	(ئىسىم) ئالتۇن
ala	(سۈيەت) ئالا
alar	(ئالماش) ئۇلار
aldïrtïn	(رەۋىش) ئالدىرتىن

ay	(ئىسىم) ئاي
ädügü	(كىشى ئىسمى) ئەدۈگۈ
amtï	(رەۋىش) ئەمدى
är-	ئەر-پىئىلى (ئىكەن، ئىدى، ئىمىش. ئەر+كەن، ئەر+دى، ئەر+دى، ئەر+مىش)
baq-	(پىئىل) باقماق
bar-	(پىئىل) بارماق
basa	كېيىن (رەۋىش) ئارقىدىن
baš	(ئىسىم) باش
bazirgan	(ئىسىم، پارسچە) كارۋان
bäg	(ئىسىم) بەگ
bägbolat	(كىشى ئىسمى) بەگبولات
Bägiš tudučaq berdi	بەگىش تۇردىچاق بەردى (كىشى ئىسمى)
beš	(سان) بەش
ber-	(پىئىل) بەرمەك
bilä	(تىركەلمە) بىلەن
birlä	(تىركەلمە) بىلەن
biti-	(پىئىل) پۈتمەك
biz	(ئالماش) بىز
bol-	(پىئىل) بولماق
bu	(ئالماش) بۇ
burun	(رەۋىش) بۇرۇن
basa	(رەۋىش) كېيىن، ئارقىدىن
bir	(سان) بىر
čaq	(رەۋىش، موڭغۇلچە) ۋاقىت
čïqar-	(پىئىل) چىقارماق
čïqïš	(ئىسىم) چىقىم؛ ياچ
dawut	(كىشى ئىسمى) داۋۇت
dušman	(ئىسىم، ئەرەبچە) دۈشمەن
elči	(ئىسىم) ئەلچى
el	(ئىسىم) دۆلەت
iš	(ئىسىم) ئىش
hasan	(كىشى ئىسمى) ھەسەن
in-	(پىئىل) چۈشمەك
iy-	(پىئىل) ئەۋەتمەك
käl-	(پىئىل) كەلمەك
käläči	(ئىسىم) ئەلچى
kiši	(ئىسىم) كىشى
köngül	(ئىسىم) كۆڭۈل
mungqal-	(پىئىل) غەمگە پاتماق
näčä	(ئالماش) نەچچە
nišan	(ئىسىم، پارسچە) نىشان
nišanlïγ	(سۈپەت) نىشانلىق
ol	(ئالماش) ئۇ
oltur-	(پىئىل) ئولتۇرماق
oγlan	(ئىسىم) شاھزادە، ئوغلان

ortaq	(ئىسىم) كارۋان
ordu	(ئىسىم) ئوردا
orun	(ئىسىم) تەخت، ئورۇن
qïl-	(پىئىل) قىلماق
qïrïγ	(ئىسىم) چىگرا
qutlu	(كىشى ئىسمى) قۇتلۇ
räjäp	(ئىسىم، ئەرەبچە) رەجەپ ئېيى
säkiz	(سان) سەككىز
sän	(ئالماش) سەن
söz	(ئىسىم) سۆز
sančïš-	(پىئىل) ئۇرۇشماق
tarïx	(ئىسىم) تارىخ
taqaγu	(ئىسىم) توخۇ
taqï	(رەۋىش) يەنە، تېخى
täbirä-	(پىئىل) قوزغالماق، تەۋرىمەك
täg-	(پىئىل) يەتمەك
tän	تەن (ئوردا ئىسمى)
tart-	(پىئىل) تارتماق
t(ä)mir	(كىشى ئىسمى) تەمىر، تۆمۈر، تېمۈر
tängri	(ئىسىم) تەڭرى
te-	(پىئىل) دېمەك
til	(ئىسىم) تىل
toqtamïš	(كىشى ئىسمى) توقتامىش
tulu xoja	(كىشى ئىسمى) تۇلۇ خوجا
tur-	(پىئىل) تۇرماق
tut-	(پىئىل) تۇتماق
turdïčaq	(كىشى ئىسمى) تۇردىبەگ
uluγ	(سۈپەت) ئۇلۇغ
ulus	(ئىسىم) دۆلەت، ئۇلۇس
xojamïdïn	(كىشى ئىسمى) خوجامىدىن
xazïna	(ئىسىم) خەزىنە
y(a)rlïq	(ئىسىم) يارلىق
yaγu	(ئىسىم) دۈشمەن
yaman	(سۈپەت) يامان
yïl	(ئىسىم) يىل
y(e)t-	(پىئىل) يەتمەك
yaγayla	(كىشى ئىسمى) ياغايلا
Yangï	يېڭى (سۈپەت)؛ ئاينىڭ دەسلەپكى كۈنلىرىنى بىلدۈرىدۇ
yarlïq	يارلىق (ئىسىم)
yarlïqa-	(پىئىل) مەدەت بەرمەك
yaxšï	(سۈپەت) ياخشى
yïγïl-	(پىئىل) يىغىلماق
yosun	(ئىسىم، موڭغۇلچە) يوسۇن
yürüš-	(پىئىل) يۈرۈشمەك

قەدىمكى ئۇيغۇر بىرىقى ئۇيغۇرلارنىڭ 9-ئەسىردىن 15-ئەسىرگىچە ئىشلەتكەن ئېلىپبەلىك بېزىقى بولۇپ، 18~22 ھەرپىتىن تەركىب تاپقان. ئۇيغۇرلار ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغاندىن كېيىن، ئەرەب ھەرپلىرى ئاساسىدىكى خاقانىيە بېزىقى، كېيىنكى دەۋرلەردىكى چاغاتاي ئۇيغۇر بېزىقى قەدىمكى ئۇيغۇر بېزىقىنىڭ ئورنىنى تامامەن ئىگىلىگەن. موڭغۇللار ئۇيغۇرلاردىن قەدىمكى ئۇيغۇر بېزىقىنى ئۆگەنگەندىن كېيىن، ئۆزى ئىزچىل تۈردە ئىشلەتكەن. موڭغۇللار ئوتتۇرا ئاسىيانى ئىستىلا قىلغاندىن كېيىن، ھۆكۈمران تەبىقىسىدىكىلەرنىڭ بارا-بارا ئىسلاملىشىشىغا ئەگىشىپ، چاغاتاي ئۇيغۇر تىلى ۋە يېزىقى ئوتتۇرا ئاسىيادا كەڭ قوللىنىلىشقا باشلىغان. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقى تۈركىيلەشكەن موڭغۇللار قۇرغان ئالتۇن ئوردا خانلىقى، تېمۇرىيلار خانلىقى دەۋرلىرىدىمۇ چاغاتاي ئۇيغۇر يېزىقى بىلەن بىللە ئىشلىتىلگەن. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان ۋەسىقىلەرنىڭ كۆپىنچىسى قوچۇ خانلىقى دەۋرىدە يېزىلغان بولۇپ، مەزمۇن جەھەتتە بۇددا دىنىغا ئائىتلىرى كۆپ قىسمىنى، مانى، نېستورىيان، ئىسلام دىنلىرىغا ئائىتلىرى ئاز قىسمىنى ئىگىلەيدۇ. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىكى ۋەسىقىلەر تۇرپان، قومۇل ۋە دۇنخۇاڭ رايونلىرىدىن كۆپلەپ تېپىلغان. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان ئىسلامىي مەزمۇندىكى ۋەسىقىلەرمۇ مەلۇم مىقداردا بولۇپ، بۇ ۋەسىقىلەر ياركەنت (ھازىرقى يەكەن)، ھىرات، سەمەرقەنت، يەزىد قاتارلىق شەھەرلەردە يېزىلغان. قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان ئىسلامىيەتتىن كېيىنكى ۋەسىقىلەر ئىچىدە ئەڭ داڭلىقلىرىدىن 14~15-ئەسىرلەردە كۆچۈرۈلگەن «قۇتادغۇ بىلىك»نىڭ ۋېنا نۇسخىسى (ھىرات نۇسخىسى)، «ئەتەبەتۈل ھەقايىق» (ھەققانىلەر بوسۇغىسىدا) نىڭ سەمەرقەنت نۇسخىسى، «ئوغۇزنامە»، «مەسەللەر كىتابى»، «سىراجۇل قۇلۇپ»، «تەزكىرائىي ئەۋلىيا» قاتارلىقلار بار. ئۇنىڭدىن باشقا، توقتامىشنىڭ يوغايلاغا يازغان بۇ يارلىقى قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىنىڭ 14~15-ئەسىرلەردىكى ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا قانچىلىك مۇھىم ئورۇندا تۇرغانلىقىنى كۆرسىتىپ تۇرىدۇ. توقتامىش يارلىقى ئىملا ئالاھىدىلىكى جەھەتتە، ئوتتۇرا ئاسىيادا بايقالغان قەدىمكى ئۇيغۇر يېزىقىدىن پەرقلىنىپ كەتمەيدۇ. تىل ئالاھىدىلىكى جەھەتتە، قەدىمكى تۈركىي تىلىنىڭ قىسمەن ئالاھىدىلىكىنى ساقلاپ قالغان، شۇنداقلا قىپچاق تىلىنىڭ بەزى ئالاھىدىلىكى — مەسىلەن، سۆزلۈك ئاخىرقى بوغۇمىدىكى سوزۇق تاۋۇشلارنىڭ لەۋلىشىشى روشەن ئەكس ئەتكەن. بۇ يارلىق بىزنى ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ تارىخىنى، شۇ دەۋردىكى يېزىق ۋە تىلىنى چۈشىنىشىمىزدە، شۇنداقلا ھازىرقى تۈركىي تىللار بىلەن سېلىشتۇرۇپ تەتقىق قىلىشتا قىممەتلىك تىل ماتېرىيالى بىلەن تەمىنلەيدۇ.

پايدىلانمىلار:

1. مەھمۇد كاشغەرىي: «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 2008- يىلى نەشرى.

2. ج. كلاۋسون: «13-ئەسىردىن بۇرۇنقى تۈركىي تىللارنىڭ ئېتىمولوگىيە لۇغىتى»، ئوكسفورد ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1972-يىلى ئىنگلىزچە نەشرى.

2. گېلىكوف، ياكوفىسكىي: «ئالتۇن ئوردا خانلىقىنىڭ گۈللىنىشى ۋە ھالاكىتى»، سودا باسمىخانىسى، 1985-يىلى خەنزۇچە نەشرى.

3. ئا. مەلەك ئۆزبەتگىن: «ئالتۇن ئوردا، قىرىم ۋە قازان ساھەسىگە تەۋە يارلىق ۋە پۈتۈكلەرنىڭ تىل ۋە ئۇسلۇب تەتقىقاتى»، تۈرك تىلى ئىنستىتۇتى نەشرىياتى، 1996- يىلى تۈركچە نەشرى.

4. ئامېرىكا بىرىتانىيە قامۇسى ھەيئىتى تۈرگەن: «بىرىتانىيە قامۇسى» (7- تۇم)، جۇڭگو قامۇس نەشرىياتى، 1999- يىلى خەنزۇچە نەشرى.

5. گروسسي: «بوزقىر ئىمپېرىيەسى»، سودا باسمىخانىسى، 2007- يىلى خەنزۇچە نەشرى.

جاۋابكار مۇھەررىرى: رەشىدە مامۇت

主管单位:新疆社会科学院
主办单位:新疆社会科学院
出　　版:新疆社会科学杂志社
编　　辑:新疆社会科学杂志社维吾尔文编辑部
地　　址:新疆乌鲁木齐市北京南路246号
邮政编码:830011
电　　话:0991-3837937
电子信箱:xinfatkikat@sina.com
国际标准刊号:ISSN1002-9052
国内统一刊号:CN65-1038/C
邮发代号:58-8
国内总发行:新疆乌鲁木齐市[illegible]
排版印刷:新疆[illegible]
内页印刷:新疆[illegible]
广告经营许可证:[illegible]
定　　价:[illegible]元

باشقۇرۇچى: شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق
ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى
نەشر قىلدۇرۇچى: شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلىرى ژۇرناللار نەشرىياتى
تورگۇچى: «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلىر تەتقىقاتى» ژۇرنىلى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمى
ئادرېسى: ئۇرۇمچى شەھىرى جەنۇبىي كونىسى 246-نومۇر
پوچتا نومۇرى: 830011
0991-3837937